DOI: 10.52363/2414-5866-2022-2-25
УДК 658.15:330.14.01

Дуброва О.М., *к.пед.н., доц., докторант МАУП, м. Київ,*
ORCID: 0000-0002-8150-1215

Dubrova O., *Candidate of pedagogical sciences, associate professor, doctoral, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv*

ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ВІДТВОРЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У СЕКТОРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ ОСВІТОЮ

AN APPROACH TO THE STUDY OF THE PROCESS OF REPRODUCTION OF INTELLECTUAL CAPITAL IN THE SECTOR OF PUBLIC MANAGEMENT OF HIGHER EDUCATION

Дістали подальшого розвитку застосування модульної редакції системного підходу, що дозволило визначити наукові ресурси, пізнавальні можливості, які потрібні для підкріплення потенціалу системного підходу до дослідження процесу відтворення інтелектуального капіталу в секторі публічного управління вищою освітою, а саме: інституційна економічна теорія (ресурси якої дозволяють досліджувати специфічні норми, контракти, статуси та форми поведінки учасників відтворення інтелектуального капіталу); теорія відтворення (ресурси якої дозволяють розкрити різні способи репродукції інтелектуального капіталу); теорія інтелектуального капіталу (значення пізнавальних можливостей цієї теорії зростає за умов, коли затребуваний інтенсивний пошук ефективних капітальних комбінацій, сумісних між собою елементів різних наукових підходів, які забезпечують синергетичний ефект у евристичному та прикладному відношенні); теорія економіки знань (ресурси якої дозволяють досліджувати функціональні взаємодії між елементами нового знання, що формуються новими компетенціями, збільшенням вартості інтелектуального капіталу); теорія персоніфікації економічних відносин (ресурси якої розкривають методи суб'єктного здійснення відносин у процесі відтворення інтелектуального капіталу).

Ключові слова: *вища освіта, дослідження процесу відтворення, інтелектуальний капітал, сектор публічного управління.*

The application of the modular edition of the system approach was further developed, which made it possible to determine the scientific resources, cognitive capabilities that are needed to strengthen the potential of the system approach to the study of the process of reproduction of intellectual capital in the sector of public management of higher education, namely: institutional economic theory (the resources of which allow the study of specific norms, contracts, statuses and forms of behavior of participants in

the reproduction of intellectual capital); the theory of reproduction (the resources of which allow us to reveal various methods of reproduction of intellectual capital); the theory of intellectual capital (the value of the cognitive capabilities of this theory increases under conditions when there is a demand for intensive search for effective capital combinations, compatible elements of various scientific approaches, which provide a synergistic effect in heuristic and applied terms); the theory of the knowledge economy (the resources of which allow to study the functional interactions between the elements of new knowledge, which are formed by new competencies, by increasing the value of intellectual capital); the theory of the personification of economic relations (the resources of which reveal the methods of subject implementation of relations in the process of reproduction of intellectual capital).

Keywords: *higher education, reproduction process research, intellectual capital, public administration sector.*

Постановка проблеми. Відтворення відноситься до синтетичних, системно організованих процесів, які переплітають у собі ресурси безлічі сфер і напрямів суспільно-господарської діяльності. Системний процес передбачає адекватний метод дослідження, тобто, уявлення відтворення інтелектуального капіталу як багатокомпонентної системи, що розвивається, що містить у собі безліч щодо самостійних підсистем, склад і структура яких визначається відповідно до позиції окремого дослідника або групи дослідників [1].

Конкретизуємо уявлення про системне дослідження об'єкта, що цікавить нас: система відтворення інтелектуального капіталу розглядається в її цілісності, об'єктом вивчення є взаємозв'язки між цією цілісністю та її складовими елементами та їх блоками; дослідження носить розширювальний характер, не зводячись до будь-якої однієї науки (публічного управління, економіки, соціології та ін.); при цьому особлива увага приділяється взаємодії різних сфер соціально-економічних відносин стосовно відтворення інтелектуального капіталу; інститути відтворення інтелектуального капіталу, які задають обмеження та спрямування всіх конкретних компонентів даного процесу; при цьому інститути трактуються в руслі еволюційної теорії, тобто як функціональні зв'язки, які виникли історично, отримали закріплення і розвиваються природним чином; дослідження виходить із тісного взаємозв'язку між існуючою організацією відтворення інтелектуального капіталу та історичним процесом, що призвів до її виникнення; масштабні зміни у процесі відтворення інтелектуального капіталу та глибоких перетвореннях даного процесу, а дрібні та приватні зміни залишаються на периферії системного аналізу; з системи відтворення інтелектуального капіталу є певні дисфункції, які внутрішнім чином зумовлені, вкорінені, що означає їх об'єктивний характер; такі дисфункції можна лише частково відкоригувати і пом'якшити їх наслідки, не ставлячи

завдання повного подолання (здатність до сталого відтворення таких дисфункцій є атрибутом досліджуваної системи); системне дослідження часто вдається до зіставлення та порівняння різних окремих випадків відтворення інтелектуального капіталу, ставлячи перед собою завдання визначення типових характеристик у сукупності зазначених окремих випадків і знаходження відмінностей між ними; при цьому домінує якісний аналіз.

Ми також виходимо з того, що відтворення інтелектуального капіталу є еволюційним процесом, причому: розвиток цього відтворення носить кумулятивний характер, зміни накопичуються та реалізуються в якісних перетвореннях у міру переходу певних біфуркацій, при цьому реалізується принцип переходу від менш складного до складнішого стану системи відтворення, з послідовним накопиченням перетворень у ній; еволюція відтворення інтелектуального капіталу відбувається з урахуванням наступності – кожен новий стан процесу пов'язані з попереднім станом, відбувається послідовний відбір найефективніших механізмів та розвитку з наступним закріпленням у вигляді норм права, стандартів, інституційних угод та ін.; у процесі розвитку відтворення інтелектуального капіталу здійснюється мінімізація повторення невдалих рішень, помилок та ризиків минулих етапів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі сформульована низка принципів еволюційного підходу до дослідження відтворення інтелектуального капіталу, що знаходить широке застосування у сучасній науці публічного управління. Для цього підходу характерний аналіз процесів, які призводять до формування та зміни протягом деякого періоду часу сукупності індивідуальних ознак, які відображені в особистості суб'єктів. При цьому береться до уваги наступність усіх нових станів суб'єктів по відношенню до їхнього минулого, або феномен «залежності від минулого» (path dependence). Стосовно інтелектуального капіталу така залежність означає накопичення змін та набуття нових властивостей власником інтелектуального капіталу в міру його історичного розвитку, зокрема стосовно власника звичайної та висококваліфікованої робочої сили.

Особливо зауважимо, що еволюційне дослідження аналізує феномен інтелектуального капіталу за допомогою виділення наступних протилежних локалізацій: деякого ядра розвитку, у якому зібрано основний потенціал еволюції інтелектуального капіталу, і навіть регулювання даного процесу; сукупності периферійних сегментів, які підпорядковані ядру розвитку та вирішують завдання забезпечення його потреб у різних ресурсах (фінансових, матеріальних, інформаційних та ін.). Ядро розвитку, що зосереджує в собі потенціал еволюції інтелектуального капіталу, в умовах сучасних постіндустріальних перетворень належить економіці

знань, що встановлюється, відповідає її інноваційній орієнтації. Відповідно, підпорядковані ядру периферійні елементи належать колишній індустріальній економіці, тому протистояння ядра розвитку і периферії відображає суперечність між способами виробництва, що виникають.

Над дослідженням процесу відтворення інтелектуального капіталу у секторі публічного управління вищою освітою працювали такі вчені, як Клейнер Г., Тоффлер Е., Бернстайн П., Гелбрейт Дж., Кастельс М. та інші.

Постановка завдання. Метою проведеного в поданій статті дослідження є дослідження процесу відтворення інтелектуального капіталу у секторі публічного управління вищою освітою.

Виклад основного матеріалу. Слід враховувати, що взаємодія ядра розвитку та периферії забезпечується безліччю опосередкованих ланок; чим складніше досліджуваний об'єкт, тим паче розгалужена мережа таких ланок, що забезпечує адаптивність механізмів управління розвитком; дана обставина повною мірою відноситься до відтворення інтелектуального капіталу. Відповідно, коли встановлено ядро розвитку та периферійні сегменти даного процесу, дослідник отримує можливість розкрити спосіб зв'язку між ними, тобто внутрішній механізм відтворення інтелектуального капіталу.

В останні роки однією з найбільш перспективних ніш для еволюційного підходу став перехід на макрорівень аналізу, оскільки сучасна еволюційна теорія обмежена, в основному, проблемами мікрорівня, розглядаючи різноманітність економічних агентів, поширення та дифузію конкуруючих методів та продуктів виробництва. Щодо досліджуваного процесу такий перехід означає аналіз розвитку відтворення інтелектуального капіталу не окремих освітніх організаціях, а у секторі публічного управління вищою освітою.

Зазначимо також, що йдеться про відтворення інтелектуального капіталу, що зумовлює застосування низки пізнавальних можливостей теорії відтворення.

Наведемо необхідні роз'яснення та розкриємо зазначені пізнавальні можливості: дослідження будь-якого процесу відтворення передбачає встановлення деякого фундаментального, досить певного, регулярно повторюваного економічного циклу, який у своїй одиничності є найпростішою цілісністю досліджуваного процесу, його «клітиною», що забезпечує відповідну якість економічних відносин, що виникають у процесі відтворення; кожен такий фундаментальний цикл закономірний, оскільки він регулярно повторюється у процесі відтворення; кожен фундаментальний цикл є елементарною єдністю протилежностей, яка знімається і знову покладається, що можна описати за допомогою категорій «початок циклу», «рух циклу», «результат циклу»; кожен цикл є витоком сходження процесу відтворення, в якому початок циклу - це потенційний і

ще нерозгорнутий результат, а результат - це вже реалізований і розгорнутий початок; повторення циклів не зводиться до механічного процесу без якісних змін, оскільки кожен новий виток сходження видозмінює весь процес і щось привносить до нього в кількісному або в якості відношення; по завершенні одного циклу його результат перетворюється на початок наступного циклу, таким чином, цикл повторюється, але вже в іншому вигляді, причому рух не зупиняється; кожен цикл пов'язаний з попереднім та наступним циклами, що забезпечує певну організацію зчеплення множини циклів, або цілісного процесу відтворення; з початку циклу (якийсь сукупності ресурсів), рух циклу призводить до деякого результату, продукту, у якому ресурси реалізуються, а рух застигає; своєю чергою, продукт містить у собі ресурси, необхідні початку нового циклу; у кожному циклі рух дозволяє встановити ставлення початку циклу до його результату, що регулярно повторюється, відтворюється, тобто стверджується як деяка господарська необхідність. Встановлення відповідного фундаментального циклу процесу відтворення інтелектуального капіталу дозволяє дослідити спосіб зв'язку між окремими циклами та визначити тип відтворення даного капіталу.

Досліджуючи цей процес у цілісному секторі публічного управління вищою освітою, необхідно розглядати цей сектор як локальну систему, у розвитку якої реалізуються загальні системні принципи, тобто принципи, що застосовуються не тільки в науці публічного управління, а й у низці суміжних і віддалених галузей наукового аналізу. Уточнимо, що йдеться про принципи різноманітності, що змінюється, неоднорідності агентів, нерівноваги, невизначеності розвитку, нестійкості тощо.

Нарешті, природа досліджуваного процесу така, що з його системного аналізу затребувані пізнавальні ресурси низки сучасних напрямів науки публічного управління: теорії освітніх послуг, і перш за все, що склалися в її руслі концептуальних уявлень про самонавчені організації, інтеграцію наукової та освітньої діяльності, безперервну адаптивну освіту та ін.; теорії інноваційного відтворення, що розкриває механізми інноваційного перетворення циклу у процесі становлення економіки знань; теорії людського капіталу, в руслі якої сформувалося саме поняття інтелектуального капіталу.

Узагальнюючи наведені вище положення, сформулюємо висновок про те, що при формуванні методологічного підходу до дослідження відтворення інтелектуального капіталу в секторі публічного управління вищою освітою необхідно керуватися синергетичною парадигмою сучасної науки публічного управління, один із принципів якої формулюється у науковій літературі таким чином: у ході становлення сучасної економіки знань (економіки «Другої хвилі») виникає нова адміністративна еліта – інтегратори, влада якої спирається не так на власність, але на можливості

управління інтеграційним процесом [2]. Правомірно припустити, що саме інтегратори, що практично реалізують нові можливості, що складаються в руслі синергетичної парадигми, забезпечують переплетення освітньої та наукової діяльності в організаціях сектора публічного управління вищою освітою, створюють нові форми інтеграційної взаємодії цих організацій, формують адаптивні механізми надання послуг вищої освіти у рамках відтворення інтелектуального капіталу. (табл. 1).

Таблиця 1

Індекси, які формують адаптивні механізми надання послуг вищої освіти у рамках відтворення інтелектуального капіталу

Індекси		2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021(2020)/2016, +, -
Індекс глобальної інноваційності, GII	Рейтинг країни	56	50	43	47	45	49	-7
	Значення індексу	35,7	37,6	38,5	37,4	36,3	35,6	-0,1
Індекс людського розвитку, HDI	Рейтинг країни	78	75	75	75	74	-	-4
	Значення індексу	0,77	0,77	0,77	0,77	0,78	0,79	+0,02
Індекс глобальної конкурентоспроможності, GCI	Рейтинг країни	79	85	81	85	96	-	+17
	Значення індексу	59,0	53,9	57,0	56,9	55,0	-	-4,0
Глобальний індекс конкурентоспроможності талантів	Значення індексу	66	69	61	63	60	61	-5

Джерело: за розрахунками автора

З урахуванням отриманих результатів дослідження, правомірно зробити висновок про те, що стосовно дослідження відтворення інтелектуального капіталу синергетична парадигма передбачає підкріплення пізнавального потенціалу базового для заявленої проблеми системного підходу відповідними ресурсами низки напрямків досліджень, спрямованих на вивчення феноменів: людського капіталу; освітніх послуг; інноваційного відтворення.

Застосовуючи системний підхід до дослідження відтворення інтелектуального капіталу в секторі публічного управління вищою освітою, доцільно сфокусувати увагу на пізнавальні можливості модульної редакції системного підходу, запропонованої Г. Клейнером [3]. Наведемо основні положення цієї редакції та оцінимо її пізнавальні можливості. Г. Клейнер

виходить з того, що в процесі функціонування зв'язків в науковому просторі складаються стійкі угруповання системних об'єктів, які мають певну універсальну конфігурацію - даний автор кваліфікує таку конфігурацію, як «зошит» [3]. При цьому кожен зошит складається з чотирьох типів компонентів, що також мають системну організацію. Зчеплення компонентів у межах зошити невипадково, оскільки в основі їх взаємодії лежить процес обміну базовими ресурсами функціонування та розвитку всієї системної конфігурації: по-перше, ресурсом часу; по-друге, ресурсом простору; по-третє, ресурсом активності; по-четверте, ресурсом інтенсивності. Стійке функціонування та розвиток кожного «зошиту» можливе при дотриманні наступної умови: кожний із компонентів зошита, що володіє одним із видів ресурсів у відносному надлишку, передає його компонентам, для яких він дефіцитний; така передача здійснюється у рамках еквівалентного обміну. Г. Клейнер припускає, що взаємодія між зошитами носить упорядкований характер, здійснюється на базі їх «зчіпки» та утворює «паркетну» (модульну) структуру системної організації сучасної економіки [3].

Оцінюючи модульну редакцію системного підходу, сфокусуємо увагу на двох моментах: у цій редакції представлена спроба підвести під систему екзогенну основу, тобто ускладнити системний аналіз; фактично, йдеться про перехід від множинної теорії систем до структурної теорії систем.

Узагальнюючи зазначені вище моменти, сформулюємо висновок у тому, що модульна редакція розкриває досліджувану систему як стійку у просторі й у часі цілісну частину навколишнього світу, що має потенціал саморозвитку і сукупність структурних і функціональних ознак. Якщо наголошувати на тому, що досліджується відтворення інтелектуального капіталу, то основні функціональні фази такого відтворення чітко кореспондують зі структурними компонентами представленої модульної редакції системного підходу: функціональна фаза виробництва реалізується об'єктним компонентом; функціональна фаза розподілу – процесним компонентом; функціональна фаза обміну – середовищем компонентом; функціональна фаза споживання – суб'єктним компонентом. Реалізація модульної редакції системного підходу дозволяє встановити суб'єктний, об'єктний, процесний та середовищний компоненти процесу відтворення інтелектуального капіталу (табл. 2).

Досліджуване відтворення інтелектуального капіталу в аспекті системного підходу постає як стійка просторово-часова конфігурація суб'єктного, об'єктного, процесного і середовищного компонентів. Інакше кажучи, це відтворення є сукупністю інтенсивно взаємодіючих, просторово близьких і функціонально пов'язаних один з одним суб'єктів відтворення інтелектуального капіталу у просторі сектора публічного управління

вищою освітою. З позиції системного підходу досліджуване відтворення є «організмом», що проходить стадії зародження, морфогенезу, молодості, зрілості, старіння популяцій суб'єктів, які беруть у ньому участь.

Таблиця 2

Застосування модульної редакції системного підходу до дослідження відтворення інтелектуального капіталу у секторі публічного управління вищою освітою

Модульні компоненти відтворення інтелектуального капіталу			
Суб'єктний компонент	Об'єктний компонент	Процесний компонент	Середовищний компонент
Суб'єкти відтворення інтелектуального капіталу в секторі публічного управління вищою освітою; потреби та інтереси даних суб'єктів; способи узгодження інтересів; способи суб'єктного втілення (персонифікації) відносин	Ресурси та спеціальна інфраструктура відтворення інтелектуального капіталу в секторі публічного управління вищою освітою, елементи функціонуючого тут особливого (соціалізованого) капіталу	Обмін ресурсами і результатами в ході відтворення інтелектуального капіталу в секторі публічного управління вищою освітою; перетворення внутрішнього середовища в даному секторі; формування в ньому нових організаційних механізмів та інститутів	Зовнішні умови і норми процесу відтворення інтелектуального капіталу, контракти, що діють в секторі публічного управління вищою освітою; інструменти активізації цього процесу

У системі сектора публічного управління вищою освітою генеруються зміни, які продукують нові форми інтелектуального капіталу, які потрібні економіці знань. У свою чергу, еволюційна теорія знаходить у зошиті компонентів відтворення інтелектуального капіталу ресурси адаптації, стійкості розвитку та саморозвитку. Відносини відтворення інтелектуального капіталу повинні мати не тільки величезний потенціал пристосовності до мінливих умов, але й відповідних ресурсів для розвитку взаємодії в секторі публічного управління вищою освітою, у тому числі для інтеграційної взаємодії.

Результати застосування модульної редакції, подані у табл. 1, будуть потрібні при обґрунтуванні імперативів та розкритті функцій відтворення інтелектуального капіталу в секторі публічного управління вищою освітою.

Тут же ми обмежимося висновком про те, що застосування модульної редакції системного підходу дозволяє визначити наукові ресурси, пізнавальні можливості, які потрібні для підкріплення потенціалу системного підходу до дослідження процесу відтворення інтелектуального капіталу в секторі публічного управління вищою освітою, а саме: по-перше, інституційна економічна теорія, ресурси якої дозволяють досліджувати специфічні норми, контракти, статуси та форми поведінки учасників відтворення інтелектуального капіталу. Представники інституційного спрямування сучасної економічної науки розглядають відтворення різних видів капіталу під кутом зору інституціоналізації, тобто, узгодження інтересів, внутрішнього впорядкування та чіткої внутрішньої організації всіх компонентів такого відтворення, спираючись на різні способи такої інституціоналізації. Виділимо щодо цього можливості застосування формальних і неформальних норм, закріплення ефективних форм контрактів, встановлення ієрархічних статусів та підтримки раціональних форм поведінки. Сучасна інституційна теорія виходить з уявлення будь-якого складного, системного процесу у вигляді щодо впорядкованого на основних рівнях (рівень загального інституційного середовища, рівень закріплених контрактних угод, рівень індивідуальних функціональних зв'язків або інституцій) поля взаємодії суб'єктів, що визначають результати даного процесу. При цьому виходять із сукупності таких припущень щодо таких суб'єктів: наявність у даних суб'єктів міцно закріплених за ними та регулярно відтворюваних статусів та ефективних для даного процесу форм поведінки (неефективні форми поведінки не підтримуються та послідовно витісняються з даного інституційного поля); межі функціонування та розвитку зазначених суб'єктів задані основними можливостями та обмеженнями досліджуваного процесу; як правило, такі межі представлені формальними та неформальними нормами інституційного середовища; суб'єкти досліджуваного відтворення самі створюють необхідні їм форми контрактів та закріплюють їх, спираючись на прийняті в цьому процесі стандарти, норми, процедури, режими тощо; зазначені суб'єкти мають потреби, інтереси, соціальний потенціал і здатність брати участь в економічних відносинах, що змінюються; ця обставина представляє суб'єктів відтворення інтелектуального капіталу. При всій упорядкованості і закріпленні інститутів вони мають достатню рухливість. Інститути не являють собою раз і назавжди застиглі структури, відсталі по відношенню до мінливого світу господарських зв'язків, оскільки вони обслуговують потреби розвитку цього світу. Наведемо в цьому відношенні цікаве висловлювання П. Бернстайна: «Рухомість інституційних структур і функцій надає глибокий вплив на роботу ринків, поведінка інвесторів,

перспективні моделі поведінки та шляхи вдосконалення того, що ми маємо сьогодні» [4].

Рухливість інститутів очевидна у разі формування мережевих зв'язків між організаціями, що притаманно сучасної освіти. З позиції трансакційних витрат, формування мережі, до якої залучено кілька освітніх організацій, забезпечує стійкість обміну та оптимізацію величини трансакційних витрат. У якості альтернативного варіанту виступає ринкова взаємодія мережевої оптимізації трансакційних витрат. Між цими двома випадками (мережева взаємодія та звичайний ринковий обмін) існує вибір, учасники якого вирішують конкретне завдання організації своїх трансакційних зв'язків та досягнення згоди. Зазначимо, що мережі зменшують трансакційні витрати завдяки наявності вузлових структур. У випадку з освітніми організаціями додатковим стимулом до формування мереж є можливість прискорення дифузії нових освітніх технологій, механізмів організації освітнього процесу, обміну фахівцями, а також можливість формування загальної освітньої інфраструктури.

Виділимо ще одну пізнавальну можливість інституційної теорії – вона передбачає створення особливого «системного центру управління розвитком» складного системного процесу, що забезпечує потребу узгодження інтересів його учасників та стійкість перебігу процесу. Фундаментальна ідея такого «системного центру» була запропонована Дж. Гелбрейтом в середині XX століття стосовно системи корпорації [5]. Наведемо відповідні пояснення. Аналізуючи розвиток системи відносин корпорації, Дж. Гелбрейт наголосив на особливій ролі існуючого в ній «інтелектуального ядра», орієнтованого на вирішення наступних функціональних завдань розвитку корпорації: по-перше, забезпечення адаптації системи корпорації до умов зовнішнього середовища, що змінюється, що дозволяє підвищити ефективність розвитку даної системи та забезпечити підвищення суб'єктного статусу корпорації на всіх рівнях її представництва; по-друге, забезпечення ефективного відтворення корпоративного капіталу (залучення інвестицій, раціональний розподіл їх, забезпечення нових функцій корпорації та ін.).

Система відносин відтворення інтелектуального капіталу, що складається в ході розвитку, як ніяка інша система, потребує власного «інтелектуального центру», який забезпечував би стратегічне управління формуванням і розвитком даної системи. Водночас, таке «інтелектуальне ядро» в секторі публічного управління вищою освітою специфіковане природою, функціональними та структурними особливостями даного сектору і сюди неправомірно переносити механізми та інститути, що склалися в інших сферах та секторах. Зазначимо, що форми поведінки суб'єктів відтворення інтелектуального капіталу у просторі сектора

публічного управління вищою освітою – це, по-перше, раціональний вибір з безлічі ресурсних можливостей, по-друге, змінна, яка визначається зазначеною множиною поряд із сформованими процедурами прийняття рішень та умовами зовнішнього середовища.

По-друге, це теорія відтворення, ресурси якої дозволяють розкрити різні способи репродукції інтелектуального капіталу. Вище ми навели ряд основних принципів цієї теорії; додамо до них те, що відтворення містить у собі два протилежні моменти. З одного боку, процес відтворення, хіба що, природно продовжує економічні відносини. Завдяки цій здатності відтворення, господарський процес завжди спадкоємний по відношенню до своїх минулих періодів, продовжує тенденції, що раніше встановилися. Ця обставина грає ключову роль у забезпеченні стійкості розвитку. Правомірно кваліфікувати зазначену здатність процесу відтворення, як момент інерції, тобто як силу консервації та збереження вже існуючих функцій та структур, а також колишніх імпульсів еволюції. Момент інерції відтворення об'єктивно необхідний, оскільки він забезпечує зв'язок між окремими циклами даного процесу, зберігає традиції відтворення та її культуру. З іншого боку, процес відтворення в кожному новому циклі, крок за кроком, відмовляється від зв'язків, що раніше встановилися, замінюючи їх новими зв'язками, перетворюючи функціональний зміст і структуру циклу. На даний момент він є цілком об'єктивним, оскільки відображає природну потребу господарського процесу до змін, формування інновацій. Тут є дуже тонка грань - деякі зміни можуть виявитися згубними для частини суб'єктів відтворення і навіть катастрофічними для відтворення в цілому. Відповідно, існує міра оновлення функціонального змісту та структури циклу, допустима для забезпечення стійкості та ефективності відтворення. Момент оновлення процесу відтворення відображає потреби господарського життя у зміні, але пропорційний можливостям її перетворення без незворотних руйнувань. Такий момент забезпечує регулярну мінливість процесу відтворення, надає йому здатності формувати нові елементи, функції та оновлювати власну культуру.

Зазначені моменти інерції та оновлення утворюють протилежні сторони процесу відтворення. Синтез їх затребуваний, оскільки він забезпечує поєднання наступності та оновлення у процесі реального розвитку господарського процесу при зміні циклів відтворення, тобто прогрес функціонального змісту та структурної організації відтворення. Такий синтез протікає за певних витрат, розміри яких можуть бути надмірно високі для відтворення. Так, різке оновлення механізмів та інститутів освітнього процесу в Україні, спроба надмірного перенесення чужорідних інститутів обернулися підривом умов відтворення інтелектуального капіталу.

У науковій літературі зазначається, що ефективний синтез моментів інерції та оновлення відтворення забезпечується відносинами власності [3]. У плані дослідження відтворення інтелектуального капіталу ця обставина означає необхідність забезпечення захисту інтелектуальної власності. Логіка тут досить ясна - інтелектуальна власність як передумова відтворення інтелектуального капіталу містить - ідеально, як план - наміри учасників зазначеного відтворення примножити даний капітал, створити його додаткові елементи, що пов'язано з ризиком і змінами в цьому процесі.

По-третє, теорія інтелектуального капіталу дозволяє конкретизувати власний зміст процесу відтворення даного капіталу. Значення пізнавальних можливостей цієї теорії зростає за умов, коли затребуваний інтенсивний пошук ефективних капітальних комбінацій, сумісних між собою елементів різних наукових підходів, які забезпечують синергетичний ефект у евристичному та прикладному відношенні. У цьому плані характерна оцінка Е. Тоффлера: у всіх галузях знання ми, мабуть, побачимо повернення до великомасштабного мислення, до узагальнюючої теорії, до складання частин знову єдине ціле [2].

Наведемо висновок, якого прийшов М. Кастельс: у сучасній економіці успіху домагаються ті організації, які здатні генерувати знання та ефективно обробляти інформацію; адаптуватись до мінливої геометрії глобальної економіки; бути досить гнучкими, щоб змінювати свої кошти так само швидко, як під впливом швидких культурних, технологічних та інституційних змін змінюються цілі; запроваджувати інновації, оскільки інновація стала ключовою зброєю конкурентної боротьби. У цьому сенсі інтелектуальний капітал стає силою, яка формує нову економічну культуру віртуальної економіки, що перетворює інформаційні сигнали на товари, що обробляє знання [6].

Інтелектуальний капітал послідовно розгалужується та піддається відповідній систематизації. Зазначимо щодо цього наступну градацію. Інтелектуальний капітал суб'єкта правомірно ділити на інтелектуальний ендогенний капітал, призначений для виробництва, актуалізації та капіталізації інтелектуальних ендогенних знань, та інтелектуальний екзогенний капітал, що цілеспрямовано використовується для комерціалізації інтелектуальних знань, що набувають формалізованої та уречевленої.

По-четвертє, теорія економіки знань, ресурси якої дозволяють досліджувати функціональні взаємодії між елементами нового знання, що формуються новими компетенціями, збільшенням вартості інтелектуального капіталу. Виділимо в цьому відношенні поєднання пізнавальних можливостей теорії відтворення та теорії економіки знань, що дозволяє встановити функції відтворення знань: функція заощадження

наявних знань, яка дозволяє зберегти елементи знань на різних носіях, у різній формі, що допускає їхнє оперативне знаходження з обраних підстав; функція практичної реалізації різними суб'єктами елементів наявних знань та їх комбінацій; функція відкриття якісно нових елементів знання або нових комбінацій зазначених елементів, що дозволяє забезпечити збільшення системи знання та створення надбудови знання над колишнім базисом; функція інтеграції нових та старих елементів знання у існуючій системі знання; ця функція обумовлює внутрішню реорганізацію існуючої системи знання; - функція зміни існуючої наукової парадигми, що спричиняє глибоке переосмислення всього раніше накопиченого знання в рамках нової парадигми.

Застосуємо існуючу типологію відтворення до процесу відтворення знань: звужене відтворення знань веде до втрати частини вже існуючих знань, коли новостворені елементи знань не заповнюють тих, що втрачені або застаріли; просте відтворення знань встановлює певний баланс, тобто, втрачені знання врівноважуються новонабутими знаннями; відзначимо, що така рівновага видається досить умовною і практично нестійкою, оскільки вкрай складно збалансувати між собою різнорідні елементи знання; розширене відтворення знань, при якому знову отримані елементи знань перевищують елементи знання, що вибули; відзначимо, що зіставлення зазначених елементів можливе за витратами на їх отримання та очікуваним ефектом від реалізації.

Оскільки для нашого дослідження найбільший інтерес викликає розширене відтворення знань, виділимо всередині нього екстенсивний та інтенсивний типи, що потрібне в аналізі відтворення інтелектуального капіталу. При екстенсивному типі розширеного відтворення знань має місце накопичення елементів нового знання в низці областей дослідження, в тому числі, в абсолютно не пов'язаних один з одним сферах. У такому разі відбувається рівномірне розширення системи знання без зміни існуючої загальної картини світу; у світоглядному відношенні система знань залишається без змін.

При інтенсивному типі розширеного відтворення знань нагромадження знань відбувається сфокусовано, на ряді найважливіших напрямів досліджень, що в результаті змінює загальну наукову картину світу і призводить до утвердження нової наукової парадигми. Зрозуміло, що інтенсивне відтворення знань забезпечує його учасникам суттєві конкурентні переваги.

Застосовуючи виділені вище типи розширеного відтворення знань до процесу, що нас цікавить, відзначимо важливу відмінність інтелектуального капіталу від звичайних об'єктів ринку. Інтелектуальний капітал за багатьма своїми характеристиками нагадує унікальні товари

(наприклад, колекційні вина чи картини великих майстрів). Відповідно встановлення єдиної ціни на інтелектуальний капітал практично неможливо через його унікальність, в основі якої лежать виняткові компетенції.

По-п’яте, теорія персоніфікації економічних відносин, ресурси якої розкривають методи суб'єктного здійснення відносин у процесі відтворення інтелектуального капіталу. Основні пізнавальні можливості теорії персоніфікації економічних відносин є наступними. Перша, вихідна пізнавальна можливість, закладена у цій теорії – це включення людини у предметне поле науки публічного управління у якості суб'єкта - економічної персони, діяча, специфічного носія виробничих відносин. Друга пізнавальна можливість, закладена в цій теорії, полягає в тому, що сутність людини розглядається в руслі діалектичної взаємозв'язку суб'єктного втілення економічних відносин та об'єктного втілення потенціалу людської особистості. Третя пізнавальна можливість, закладена в цій теорії, полягає в тому, що на основі аналізу об'єктивних економічних відносин теорія персоніфікації виявляє реальних персонажів господарського життя, залишаючи поза аналізом всі продукти містифікації, надуманих учасників економічних відносин. Четверта пізнавальна можливість полягає у визнанні взаємних переходів між суб'єктами та об'єктами економічних відносин: економічне середовище господарської діяльності втілюється в адекватній сукупності персонажів суспільного виробництва, персонажі своєю діяльністю змінюють відносини економічного середовища. П'ята пізнавальна можливість полягає у визначенні самої людини як суперечливої, суб'єктної та об'єктної істоти, що має два прояви своєї сутності: діяльність і власність. За межами зазначеного взаємозв'язку діяльності та власності не можна зрозуміти формування та реалізацію особистісного потенціалу людини, неможливо розкрити сутність виробничих відносин, визначити реальних учасників (персонажів) суб'єктної структури економіки.

Висновки. Узагальнюючи наведені вище положення, сформулюємо висновок про те, що пізнавальний потенціал теорії персоніфікації стосовно заявленої нами наукової проблеми полягає в тому, що він дозволяє досліджувати систему відносин відтворення інтелектуального капіталу в аспекті об'єктного втілення особистісного потенціалу людини, розкрити інтелектуальний капітал як об'єктний та суб'єктний результат нагромадження творчих сил людини.

Підсумовуючи дослідження, сфокусуємо увагу до питання розмежування звуженого, простого і розширеного типів відтворення інтелектуального капіталу. Ми виходимо з того, що прискорення постіндустріальних перетворень, що означає перехід до нової формації,

фокусує увагу дослідника на якісних змінах у характері відтворення. У цьому плані істотними пізнавальними можливостями має припущення існування трьох особливих якісних градацій – відповідно, якісно незмінного, деградуючого і якісно збагачувального способів відтворення інтелектуального капіталу. Наведемо необхідні пояснення та аргументи на користь цієї гіпотези. Кожен цикл відтворення в процесі свого руху може бути відтворений принаймні наступним чином: по-перше, у функціонально та структурно незмінному вигляді; по-друге, у більш розвиненому (якісно просунутому) вигляді, що володіє функціональними та структурними зрушеннями; по-третє, у погіршеному, якісно деградуючому вигляді (з функціональними та структурними втратами на рівні розвитку досліджуваного нами інтелектуального капіталу).

Ми навели якісну градацію різних типів відтворення. Вона має бути доповнена специфічно кількісною характеристикою, за допомогою якої можуть бути відображені такі кількісні стани та зміни: постійна величина результату циклу, тобто, в нашому випадку, інтелектуального капіталу; зростання цієї величини; зниження величини інтелектуального капіталу (втрату даного капіталу в ході відтворення). Перехід від якісно постійного методу до інших методів відтворення інтелектуального капіталу пов'язані з переходом деяких біфуркацій, якими накопичення кількісних змін у відтворенні призводять до відповідних якісних перетворень. У результаті, інтелектуальний капітал стає іншим за своїми функціями та структурою, елементним складом і формами організації, інституційного впорядкування та ін. Кожен новий цикл відтворення даного капіталу вносить свої зміни; досліджуваний феномен видозмінюється, трансформується. Слід зазначити, що процес якісних перетворень не безмежний, оскільки кожен феномен має власну межу (заходом буття), за яким він перестає функціонувати. Очевидно, буття інтелектуального капіталу обмежено потенціалом здоров'я, співвідношенням загального культурного потенціалу і творчого компонента особистості та деякими іншими чинниками процесу відтворення даного капіталу.

Узагальнення наведених вище положень дозволяє розкрити зміст поняття способу відтворення інтелектуального капіталу. Таким змістом є інтенсивний розвиток взаємопов'язаної сукупності виняткових компетенцій, персоніфікованих особисто власника даного капіталу. Такий спосіб відтворення інтелектуального капіталу стратегічно орієнтований на розгортання якісно нових творчих можливостей, спрямований на поглиблення відносин інтелектуального капіталу, підвищення його суспільної оцінки.

Адаптуємо одержаний висновок до реалій сучасного економічного розвитку. Вітчизняна економіка знань має стати парадигмальною, що

означає фокусування інвестиційного процесу та державного регулювання на універсальному та фундаментальному характері освіти та науки. Саме широкі знання, на відміну від вузько спеціалізованих знань, є найбільш затребуваним продуктом на глобальному ринку знань. Разом з тим необхідно стимулювати тих, хто здатний обертати отримані масштабні результати у технології, тобто матеріалізувати отримані широкі знання у конкретні досягнення. Цю обставину необхідно враховувати для формування механізмів відтворення інтелектуального капіталу.

Список використаних джерел:

1. Клейнер Г.Б. Системная парадигма в экономических исследованиях: новый подход. URL: http://www.kleiner.ru/System%20Paradigm.htm

2. Тоффлер Э. Третья волна. М.: АСТ, 2010.

3. Клейнер Г.Б. Системная организация экономики и системный менеджмент. URL: http://клейнер.рф/arpab/sosm.html

4. Бернстайн П. Фундаментальные идеи финансового мира: Эволюция / Питер Бернстайн: Пер. с англ. М.: Альпина Бизнес Букс, 2009.

5. Гелбрейт Дж. К. Экономические идеи и цели общества. М.: Прогресс, 1979.

References:

1. Kleiner G. B. (2020), “System paradigm in economic research: a new approach“, available at: http://www.kleiner.ru/System%20Paradigm.htm (Accessed sept. 14 2022).

2. Toffler E. (2013), Tret'ya volna [The Third Wave], AST, Moscow, Russia.

3. Kleiner G. B. (2020), “System organization of the economy and system management“, available at: http://клейнер.рф/arpab/sosm.html (Accessed sept. 15 2022).

4. Bernstayn P. (2009), Fundamental'nyye idei finansovogo mira: Evolyutsiya [Fundamental ideas of the financial world: Evolution], Al'pina Biznes Buks, Moscow, Russia.

5. Gelbreyt Dzh. K. (1979) Ekonomicheskiye idei i tseli obshchestva [Economic ideas and goals of society], Progress, Moscow, Russia.

6. Kastel's M. (2000) Informatsionnaya ekonomika: ekonomika, obshchestvo i kul'tura [Information economy: economics, society and culture], GU VSHE, Moscow, Russia.